

ПСИХОЛОГІЧНІ БАР'ЄРИ У ПРОФЕСІЙНОМУ СПІЛКУВАННІ СЛІДЧОГО ТА СВІДКА

PSYCHOLOGICAL BARRIERS IN THE PROFESSIONAL COMMUNICATION OF THE INVESTIGATOR AND THE WITNESS

Статтю присвячено дослідженню психологічних бар'єрів, які виникають у процесі професійного спілкування між слідчим або іншою уповноваженою особою, що розслідує кримінальне провадження, та свідком. Визначено, що свідок – це та особа, якій відомі або можуть бути відомі обставини, що підлягають доказуванню під час кримінального провадження, та яка викликана для надання свідчень. Проведено аналіз наукових праць зарубіжних та вітчизняних психологів, які присвячено розгляду психологічних бар'єрів, що зустрічаються у професійній діяльності, спілкуванні, творчій діяльності, навчальній, у самовизначенні особистості. При цьому підкреслено актуальність досліджень, спрямованих на подолання психологічних труднощів у складних умовах діяльності. Проаналізовано поняття «психологічний бар'єр» та розглянуто види психологічних бар'єрів. Зазначено, що в ролі бар'єрів можуть виступати як конкретні фізичні чинники (закриті двері або нестача інформації), так і більш абстрактні (втома, страх, тривога або нестача самовладання). Саме в такому розумінні бар'єр уявляється як специфічний психологічний феномен, який представлений через форму понять, образів, відчуттів та переживань. Надано визначення, що психологічний бар'єр – це така особлива перешкода у психічній діяльності особистості, що зумовлена як своїми внутрішніми особливостями, так і різноманітними зовнішніми чинниками на шляху досягнення мети конкретної діяльності. Визначено особливу процесуальну фігуру – свідка кримінального правопорушення. При цьому надано вичерпний перелік осіб, які не можуть виступати в кримінальному провадженні як свідки. Представлено класифікацію основних психологічних бар'єрів, які виникають у свідка під час дачі показань. Це такі бар'єри: мотиваційний; когнітивний та комунікативний. При цьому останній ми поділили на підвиди, такі як інтелектуальний, смисловий, стилістичний, логічний, фонетичний, віковий, бар'єр негативних емоцій.

Ключові слова: психологічний бар'єр, свідок, свідчення, переживання, проблеми кримінального провадження.

The article is devoted to the study of psychological barriers that arise in the process of professional communication between an investigator or other authorized person investigating criminal proceedings and a witness. It is determined that a witness is a person who knows or may know the circumstances to be proven during criminal proceedings, and who is summoned to testify. An analysis of the scientific works of foreign and domestic psychologists was carried out, which were devoted to the examination of psychological barriers encountered in professional activity, communication, creative activity, educational activity, and self-determination of the individual. At the same time, the relevance of research aimed at overcoming psychological difficulties in difficult working conditions is emphasized. The article analyzes the concept of "psychological barrier" and considers the types of psychological barriers. It is noted that concrete physical factors (closed doors or lack of information) and more abstract factors (fatigue, fear, anxiety or lack of self-control) can act as barriers. It is in this understanding that the barrier is presented as a specific psychological phenomenon, which is presented through the form of concepts, images, sensations and experiences. It is defined that a psychological barrier is such a special obstacle in the mental activity of an individual that is determined both by its internal features and by various external factors on the way to achieving the goal of a specific activity. A special procedural figure is defined – a witness of a criminal offense. At the same time, an exhaustive list of persons who cannot act as witnesses in criminal proceedings is given. The article presents classifications of the main psychological barriers that arise in a witness when testifying. These are the following barriers: motivational; cognitive and communicative. At the same time, we divided the latter into subspecies, such as intellectual, semantic, stylistic, logical, phonetic, age-related, negative emotion barrier.

Key words: psychological barrier, witness, testimony, experiences, problems of criminal proceedings.

УДК 159.9.07:351.74
DOI <https://doi.org/10.32782/2663-5208.2022.44.45>

Ташматов В.А.

к. психол. н.,
старший викладач кафедри психології
Національний університет
«Одеська юридична академія»

Третьякова Т.М.

к. політ. н.,
доцент кафедри психології
Національний університет
«Одеська юридична академія»

Вільгемська С.Ю.

студентка III курсу факультету
психології, політології та соціології
Національний університет
«Одеська юридична академія»

Питання про психологічні бар'єри належить до проблеми забезпечення продуктивності діяльності людини. Психологічні бар'єри зустрічаються у професійній діяльності, спілкуванні, творчій діяльності, навчальній, у самовизначенні особистості. Актуальність досліджень, спрямованих на подолання психологічних труднощів у складних умовах діяльності, підкреслювали О. М. Леонт'єв, Б. Ф. Ломов, В. А. Пономаренко, С. Л. Рубінштейн, В. Д. Шадріков та ін. У цілому проблема психологічних бар'єрів у вітчизняній психології в останній

час стала розглядатися у зв'язку з інноваційними процесами в освіті, творчою діяльністю та, зокрема, педагогічною творчістю (В. В. Бессоненко, В. Ф. Галитін, Р. М. Грановська, Л. О. Коростильова, Ю. С. Крижановська, Л. М. Підлісна, В. І. Слободчиков, О. С. Советова, О. М. Хон та ін.). Велике значення для розкриття генези психологічних бар'єрів мають дослідження, спрямовані на вивчення психічних станів та емоційної стійкості особистості в екстремальних умовах діяльності (Ф. Е. Василюк, Л. І. Єрмолаєва, М. Д. Левітов, О. О. Прохоров та ін.).

Метою статті є виявлення психологічних бар'єрів, які виникають у свідків під час дачі свідчень у кримінальному провадженні.

Процес розслідування кримінального провадження – це фактично процес збирання доказів та їх належне документування. Можна сказати, що якісний складник цього процесу є своєрідною ознакою майстерності уповноваженої державою посадової особи (суд, слідчий суддя, прокурор, детектив, слідчий, дізнавач). У тому числі висока майстерність проявляється під час отримання достовірних свідчень від таких учасників кримінального процесу, як потерпілі, свідки та підозрювані.

Ми розглянемо психологічно проблемні питання, які можуть виникнути у роботі особи, що здійснює досудове слідство кримінального провадження, зі свідками у процесі доказування. Загалом сам процес доказування полягає у виявленні, збиранні, фіксації (документуванні), перевірці та оцінці доказів із метою встановлення обставин, що мають значення для кримінального провадження.

Оцінка доказів полягає у здійсненні в логічних формах розумової діяльності відповідних суб'єктів кримінального процесу. Указані суб'єкти, які за своїм внутрішнім переконанням, що ґрунтується на всебічному, повному й неупередженому дослідженні всіх обставин кримінального провадження, керуючись лише законом, оцінюють кожний доказ із погляду належності, допустимості, достовірності, а сукупність зібраних доказів – із погляду достатності та взаємозв'язку для прийняття відповідного процесуального рішення.

Розглядаючи суто правовий складник, потрібно вказати, що в кримінальному провадженні підлягають доказуванню:

1. Безпосередньо наявність події кримінального правопорушення (час, місце, спосіб та інші обставини вчинення кримінального правопорушення) або її відсутність.

2. Винуватість або невинуватість особи в учиненні конкретно цього кримінального правопорушення.

3. У разі винуватості особи встановлення форми вини, мотиву та мети вчинення кримінального правопорушення.

4. Вид та розмір наявної шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, а також розмір витрат на процесуальні дії.

5. Обставини, які впливають на ступінь тяжкості вчиненого кримінального правопорушення, характеризують особу обвинуваченого, обтяжують чи пом'якшують покарання.

6. Обставини, які взагалі виключають кримінальну відповідальність або є під-

ставами для закриття кримінального провадження.

7. Обставини, що є підставою для звільнення від кримінальної відповідальності або покарання.

Процес доказування – це творчий процес, під час якого відбувається відтворення реальної картини усієї події правопорушення, з'ясування її суті (оволодіння достовірними знаннями про факти, що мають юридичне значення), яке супроводжується прийняттям відповідних процесуальних рішень.

Показання свідків є одними з найпоширеніших первинних джерел доказів у кримінальному процесі будь-якої держави. Складно уявити розгляд справи без виклику та допиту свідків, тому потрібно вказати, що свідок – це фізична особа, якій відомі або можуть бути відомі обставини, що підлягають доказуванню під час кримінального провадження, і яка викликана для надання свідчень. Будь-який громадянин України, якщо він став свідком події, що розслідується, незалежно від його положення може бути допитаний як свідок, окрім випадків, установлених законом. Вік свідка кримінальним процесуальним законодавством не обмежений [2].

Заборонено викликати і допитувати як свідка певну категорію осіб, а саме:

1. Захисників, представників потерпілого, цивільного позивача, цивільного відповідача, юридичну особу, щодо якої здійснюється провадження, законних представників потерпілого та цивільного позивача у кримінальному провадженні щодо обставин, які стали їм відомі у зв'язку з виконанням функцій представника чи захисника.

2. Адвокатів – про відомості, які становлять адвокатську таємницю.

3. Нотаріусів – про відомості, які становлять нотаріальну таємницю.

4. Медичних працівників та інших осіб, яким у зв'язку з виконанням професійних або службових обов'язків стало відомо про хворобу, медичне обстеження, огляд та їх результати, інтимний та сімейний боки життя особи – про відомості, які становлять лікарську таємницю.

5. Священнослужителів – про відомості, одержані ними на сповіді віруючих.

6. Журналістів – про відомості, які містять конфіденційну інформацію професійного характеру, надану за умови нерозголошення авторства або джерела інформації.

7. Суддів та присяжних – про обставини обговорення в нарадчій кімнаті питань, що виникли під час ухвалення судового рішення, за винятком випадків кримінального прова-

дження щодо прийняття суддею (суддями) завідомо неправосудного вироку, ухвали.

8. Осіб, які брали участь в укладанні та виконанні угоди про примирення в кримінальному провадженні, – про обставини, які стали їм відомі у зв'язку з участю в укладанні та виконанні угоди про примирення.

9. Осіб, до яких застосовані заходи безпеки, – щодо дійсних даних про їх особи.

10. Осіб, які мають відомості про дійсні дані про осіб, до яких застосовані заходи безпеки, – щодо цих даних [3].

11. Експертів – щодо роз'яснення наданих ними висновків.

12. Осіб, які мають право дипломатичної недоторканності, якщо немає їхньої згоди.

13. Працівників дипломатичних представництв, коли немає згоди представника дипломатичної установи [1].

Ми розглядаємо процес отримання слідчим (або іншою уповноваженою особою) необхідної інформації від свідка як елемент професійного спілкування, тобто процес взаємодії двох осіб, спрямований на взаємне пізнання, на встановлення й розвиток взаємин, надання взаємовпливу на стани, погляди та поведінку, а також на регуляцію їхньої спільної діяльності під час здійснення професійних функцій.

На жаль, сьогодні проведення слідчих дій зі свідками кримінального правопорушення, особливо допиту, супроводжується великою кількістю невирішених питань. До таких питань належать і психологічні проблеми, що виникають під час дачі показань. Основною проблемою цього виду є психологічні бар'єри.

На нашу думку, психологічний бар'єр – це особливий психічний стан, що з'являється перед або під час виконання діяльності. Такого роду бар'єр може зупинити будь-яку діяльність або взагалі не дає змоги її почати. Подолання таких бар'єрів вимагає від суб'єкта діяльності адекватних дій.

Загалом причини, що викликали переживання бар'єра, можуть не усвідомлюватися. Властивості особистості, головним чином, її різноманітні недоліки, виступають як внутрішні передумови виникнення психологічних бар'єрів. У психології є багато визначень психологічного бар'єру. У ролі бар'єрів можуть розглядатися як конкретні фізичні чинники (закриті двері або нестача інформації) так і більш абстрактні (втома, страх, тривога або нестача самовладання). Саме в такому розумінні бар'єр уявляється як специфічний психологічний феномен, який представлений через форму понять, образів, відчуттів та переживань. Психологічний бар'єр – це така особлива перешкода у психічній діяльності особистості,

що зумовлена як своїми внутрішніми особливостями, так і різноманітними зовнішніми чинниками на шляху досягнення мети конкретної діяльності.

Психологічні бар'єри, які можуть виникати під час дачі показань свідком, ми поділяємо на такі групи:

Мотиваційний. На нашу думку, він є основним із психологічних бар'єрів. Він може проявлятися в різних формах. Це може бути небажання свідка давати будь-які показання, посилюючись на відсутність спогадів про необхідну для слідства інформацію. Це може бути надання фрагментарної або частково достовірної інформації про злочин. Або це може бути взагалі надання цілком неправдивої інформації.

Причини мотиваційного бар'єру можуть бути різні:

а) правовий нігілізм свідка, зневажливе ставлення до представників правоохоронних органів та органів державної влади;

б) особиста зацікавленість у результатах розслідування (підкуп свідка, вигода від непритягнення винуватої особи до передбаченої законом відповідальності);

в) побоювання за можливу помсту з боку особи, що вчинила злочин, чи її кримінального оточення;

г) небажання бути свідком. Часто виникає у осіб, які раніше вже були свідками у кримінальних провадженнях. Особа розуміє про витрати часу на проведення різноманітних слідчих дій (допит, впізнання, слідчий експеримент), а також про матеріальні витрати у вигляді незароблених коштів, витрат на рух до місця проведення слідчої дії та назад [6].

Подолати такий психологічний бар'єр можливо лише за умови, інколи непростой, психологічної діяльності з набуття свідком якостей повноцінного члена суспільства, якому притаманне негативне ставлення до злочинності як до суспільно небезпечного явища. І ця психологічна діяльність покладається безпосередньо на особу, що проводить розслідування кримінального правопорушення.

Когнітивний (пізнавальний) бар'єр. За такого бар'єру свідок не може надати необхідних та об'єктивних свідчень про кримінальне правопорушення з причин, які виникають у проблемах прийому, переробки, зберігання та передачі інформації.

Розглядаючи бар'єр такого виду, необхідно зазначити, що пізнавальна діяльність – це взагалі процес відображення в мозку людини предметів та явищ дійсності. Вона складається із серії основних пізнавальних психічних процесів: відчуття, сприймання, мислення та так званих універ-

сальних психічних процесів: уваги, пам'яті, уяви та мовлення. Відображення об'єктивної реальності в людській свідомості може відбуватися на рівні чуттєвого та абстрактного пізнання.

У когнітивному бар'єрі, по-перше, виникають проблеми з *перцептивною* функцією особистості. Безпосередньо перцептивні функції зі збору та фіксації отриманої суб'єктом діяльності інформації виконують органи чуттів або аналізатори. *Аналізатори* (зорові, слухові, дотикові, больові, температурні, смакові, нюхові та ін.) – це єдині канали, по яких зовнішній світ проникає у свідомість людини, це нервовий апарат, який здійснює функцію аналізу і синтезу подразників, що зумовлені впливом внутрішнього та зовнішнього середовища на людину. Проблеми «якісної роботи» аналізаторів і є тією перешкодою, що в подальшому призводить до виникнення когнітивного бар'єру.

Наприклад, зоровий аналізатор повинен виокремлювати світлову енергію і коливання електромагнітних хвиль. Тобто наші очі повинні фіксувати всю зорову інформацію, яку фактично бачать. Але свідок може мати особливості роботи такого аналізатора. Людина з дальтонізмом не може вказати колір на світлофорі під час дорожньо-транспортної пригоди. Людина зі слабким зором не може точно вказати номерний знак на автомобілі. Таких прикладів ми можемо навести велику кількість. Це стосується роботи всіх наших аналізаторів.

Окрім того, обов'язково треба враховувати так звані ілюзії, тобто хибне сприйняття дійсності, окремих об'єктів або їхніх властивостей, що виникає внаслідок дії зовнішнього подразника за певних умов або за певного стану нервової системи. Як люди хибно сприймають інформацію, ми можемо подивитися на прикладі оптичних ілюзій Еймса.

По-друге, за когнітивного бар'єру виникають проблеми у механізмі мислення свідка. Не всі свідки мають належний рівень таких механізмів мислення, як: *порівняння, аналіз, синтез, абстрагування, узагальнення, класифікація, систематизація*.

Порівняння – це процес, за допомогою якого пізнаються схожі та відмінні ознаки і властивості об'єктів. *Аналіз* – це мислене розділення предметів свідомості, виділення в них їхніх частин, боків, аспектів, елементів, ознак і властивостей. Аналіз необхідний для розуміння сутності предмета. *Синтез* – це мислене об'єднання окремих частин, боків, аспектів, елементів, ознак та властивостей об'єктів у цілісну, якісну нову одиницю.

Характерним прикладом такого роду проблем може бути незрозумілість свідком загальних ознак вогнепальної або холодної зброї у разі вчинення хуліганства. Надання свідчень про наявність або відсутність (через нерозуміння) зброї впливає на кваліфікацію злочину. Хуліганство може з тяжкого злочину перейти в розряд нетяжких.

По-третє, у когнітивному бар'єрі присутні проблеми зберігання інформації, тобто проблеми пам'яті в частині зниження її функцій.

Узагалі зниження пам'яті – це стан патологічного типу, у якому перебуває людина, що викликається деякими порушеннями в роботі головного мозку. Пов'язане воно з тим, що людина не в змозі зберігати, а потім використовувати інформацію, що була раніше отримана з навколишнього світу. Спровокувати цю недугу може безліч чинників негативного впливу: астеничний синдром; зловживання алкоголем; неправильний кровообіг, який спостерігається у літніх людей після певних змін, пов'язаних із віком; травми черепної коробки; злякисні утворення в порожнині мозку; недуга Альцгеймера; дисфункції розумового типу; руйнування на генетичному рівні; спадкова схильність.

По-четверте, у когнітивному бар'єрі є проблеми передачі інформації, тобто проблеми мовлення у свідка. Процес мовлення ми можемо умовно поділити на дві групи.

Перша група – це усне мовлення. До цієї групи належать:

- проблема швидкості відтворення (дуже швидко або дуже повільне мовлення);
- патологія мовного апарату (вроджені або набуті дефекти);
- заїкання;
- дефекти вимови різних звуків;
- неправильна робота мовного апарату (виникає при травмах або захворюваннях центральної нервової системи чи головного мозку).

Друга група – це письмове мовлення.

Виникає за відсутності у свідка навичок читання та письма або у разі відсутності рухового апарату, що виконує функції написання тексту (ампутація руки) [4].

Комунікативний бар'єр. Виникає у разі порушення норм спілкування між слідчим та свідком.

Комунікативний бар'єр ми можемо поділити на декілька груп.

1. Інтелектуальний бар'єр.

Може виникати як результат помилок неправильного сприйняття між слідчим та свідком. Проявляється у розбіжностях освіти, особливостях усвідомлення в тих або інших питаннях. Для його подолання

саме на початку спілкування потрібно викреслити зі спілкування та подолати всі непорозуміння і настороженості, викликати розслабленість та довіру у свідка. Основною ознакою позитивного результату позбавлення інтелектуального бар'єру є скорочення пауз у відповідях, зменшення односкладних відповідей, готовність свідка допомагати розслідуванню та надавати більше можливої інформації.

2. Смыслові бар'єри.

Смыслові бар'єри – це негативні емоційні реакції, які можуть виникнути у свідка, коли ставлення до нього показує незаслужену строгість, знижену оцінку його достоїнств або приниження його гідності. Прикладом може слугувати отримання свідчень у неповнолітнього свідка, при цьому не враховуються недостатня соціальна зрілість, висока емоційність, вразливість.

Також смыслові бар'єри можуть виникнути як реакція на неправильне сприйняття слідчим поведінки та дій свідка, невміння розуміти автентичні (справжні) мотиви його поведінки. Наприклад, якщо слідчий допитує свідка, що має розлади психіки – психастенії (хронічна боязливність, недовірливість, безвілля), істеричні чи параноїдальні стани (відчуття зверхності, недовіра до оточення, бачення навколо тільки ворогів). Професійно підготовлений слідчий повинен розуміти особливості проявів таких психічних станів та вміти налагоджувати контакт навіть із такою категорією свідків. Слідчий повинен зберегти рівний, спокійний тон розмови, що у подальшому допоможе зняти напругу під час дачі показань.

Окрім того, смысловий бар'єр може виникнути за розуміння свідком своєї неважливості або за прояву до нього неповаги. Наприклад, слідчий під час допиту буде відволікатися, виходити з приміщення, залишаючи свідка одного, або вести телефонні перемови особистого характеру та ін. Такі дії слідчого можуть негативно вплинути на почуття свідка, призвести до побудови у свідомості свідка гештальту небажання надавати інформацію. Свідок на початку допиту повинен відчувати, що до нього ставляться з повагою та уважно слухають.

3. Фонетичний бар'єр.

Проявляється може в непорозумінні двох людей, які розмовляють на різних мовах, а також це непорозуміння двох людей, які спілкуються однією мовою, але мають різний рівень освіти та володіння мовою.

4. Стилiстичний бар'єр.

Це бар'єр різноманітності стилю подання інформації, тобто використання зовсім різних прийомів для вираження думки. Наприклад, цей бар'єр може виникнути між

слідчим, який використовує логічно-послідовний стиль викладу матеріалу, розмовляючи раціонально та неемоційно, і жінкою-свідком, яка застосовує експресивний стиль, поводить себе вкрай емоційно та імпульсивно.

5. Логічний бар'єр.

Бар'єр, за якого виникає незгода між слідчим та свідком із приводу наведених доводів, що виникають під час допиту.

6. Віковий бар'єр.

Виникає у разі неврахування слідчим особливостей спілкування з різними віковими групами. Наприклад, слідчий повинен розуміти, що у людей у похилому віці підвищена чутливість, із ними потрібне тактовне поводження, що, своєю чергою виключає можливість недбалого ставлення до цих людей. Під час допиту літньої людини необхідно надати можливість зібратися з думками, не потрібно проявляти нетерпіння через повільну мову старої людини.

7. Бар'єр негативних емоцій.

Може виникнути під впливом поганого самопочуття або настрою. Може виникнути, коли людина перебуває у стресовому стані, викликаному, наприклад, втратою близької людини. Під час використання слідчим тактики підбадьорювання людини, яка пережила стресовий стан, до цієї людини можуть повернутися психологічна стійкість, нормальне функціонування процесів сприйняття, мислення, пам'яті, мовлення, емоційної та вольової сфер [5].

Роблячи висновок з розглянутого питання, можемо з упевненістю стверджувати, що психологічні бар'єри, які виникають у процесі професійного спілкування між слідчим, що розслідує кримінальне провадження, та свідком, є великою проблемою. Вирішення такої проблеми дає можливість якісно провести досудове розслідування, встановити наявність або відсутність вини конкретної особи у скоєнні злочину та взагалі досягнути справедливості. Цю проблему можливо вирішити лише завдяки якісній професійній психологічній підготовці слідчого та його високому професіоналізму.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Кримінальний процесуальний кодекс України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 21.12.2022).
2. Свідок у кримінальному провадженні: права, обов'язки та відповідальність. *Мережа правового розвитку*. URL: <https://ldn.org.ua/consultations/svidok-u-kryminalnomu-provazhenni-prava-obov-yazky-ta-vidpovidalnist/> (дата звернення: 21.12.2022).
3. Статус свідка у кримінальному провадженні: його права та обов'язки. *Національна асоціація адвокатів України*. URL: <https://radako.com.ua/news/>

status-svidka-u-kriminalnomu-provadhenni-yogo-prava-ta-obovyazki (дата звернення: 21.12.2022).

4. Тищенко В. В. Класифікація порушень мовленнєвого розвитку: сучасний стан, протиріччя та шляхи їх усунення. URL: <http://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/12732/Tyshchenko72003.pdf?sequence=1> (дата звернення: 21.12.2022).

5. Бондаренко Т. А. Юридична психологія для слідчих. URL: <https://sci-book.com/psihologiya-yuridicheskaya/yuridicheskaya-psihologiya-dlya.html> (дата звернення: 21.12.2022).

6. Скрябін О. М. Забезпечення прав свідків у кримінальному процесі. URL: http://www.lsej.org.ua/8_2020/116.pdf (дата звернення: 21.12.2022).